

Juha Siltala

PAN- DEMIA

**KIIHDYTYSAJON
ÄKKIJARRUTUKSESTA
UUTEEN NORMAALIIN**

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

Suomen Tietokirjailijat ry ja Otavan Kirjasäätiö
ovat tukeneet tämän teoksen kirjoittamista.

Copyright © Juha Siltala ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2022

ISBN 978-951-1-42574-8

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2022

Sisällys

Avartunut maailma kutistuu	7
Piikitetty talous ennen pandemiaa	14
Koronakuopasta kurssikukkuloille	64
Työttömyysavustuksesta kansalaisosingoksi?	96
Arvoketjussa alhaalta alkaen	107
Ohuttuotannosta ohuthoivaan	130
Voimaannuttava valtio	139
Kotiin käpertyminen	151
Ihmisen ikävä toisen luo	166
Ahtaminen ja väljyyshaave	181
Rahat tai henki	193
Sotaväsymys	209
Talouden avaamisesta toisen aallon alle	223
Auttavaisuutta vai etuillua?	259
Ryhmäviha pitää koossa	276
Presidentinvaalit palauttavat toimijuuden tunnetta	309
Kiinan suhteellinen asema vahvistuu	316
Bidenin jatkettu elvytys: lisää samaa vai radikaalisti uutta?	338
Kuka maksaa elvytyksen?	351
Luonnonkatastrofit ja uusjaot	390
Kuoleman läheisyys ja etäännyttäminen	406
Vanhuus narsistisesti ladatun minuuden käänneiskuvana	445
Reaktiivisessa moodissa	458
Kilpajuoksu kohti normaalia	496
Epäilijät	539
Pinnistetty vapautuminen	552
Ylikuumentunut talous ja inflaation pelko	612
Sitten kun: talusalgoritmin luonnolliset rajat	661
Lähdeviitteet	703
Kirjallisuus	851

Avartunut maailma kutistuu

Vuoden 2020 tulosityksilöt ja -yksiköt olivat normaaliin tapansa keskittyneet kilpailemaan asemasta suhteessa toisiinsa, pelkäämään toisiaan tai haluamaan jotain toisiltaan. Sitten arjen koordinaatit pettivät. Maailmasta tulikin vaarallinen sijaintipaikka. Hetkeksi huomion vangitsi jokin muu kuin oma asema toisten näkemänä.

Kuolema hyppäsi katselijoiden joukkoon TV-ruudun läpi eikä pysynyt siivosti siellä jossain, missä katastrofeja ja joukkokuolemia päivästä toiseen turvallisesti tapahtuu. Stephen Kingin kauhukertomusten salaperäinen usva levittäytyi jaettuihin sisätiloihin toisten uloshengittäminä aerosolipilvinä kietoen tappavaan nieluunsa.¹

Yhtäkkiä kaikille kirkastui, että reaalityodellisuudessa kelle hyvänsä saattoi koska hyvänsä sattua mitä hyvänsä. Kehon vastustuskyvyn romahtaminen, tukehtumiskuolema tai pitkällinen autoimmuuninen tuho tekivät pelkkinä omakohtaisina mahdollisuuksina selvää henkisistä immunitteettivarustuksista kuolemaa kohtaan. Omaa loppua ei voinut normaaliin tapaan sulkea tietoisuudesta arkirutiiniin, töihin ja toimiin sekä niitä välittömästi palkitseviin huvituksiin keskittymällä. Kuolemaa oli pakko ajatella omana asiana, ei vanhojen eikä etämaailman osattomien. Kirjailija Juha Seppälän mukaan kuolemanvaarallinen virus oli ”henkilökohtainen loukkaus” nykyihmisen riippumattomuutta ja vapautta vastaan.²

Ihmiset tapasivat pitää elämismaailmaansa kodikkaana paikkana huolimatta kaikesta kilpailusta, kaunasta ja latentista vihamielisyydestä olemalla toisilleen ystävällisiä, mutta nyt toisia ei voinut lähes-

tyä sen varmistamiseksi. Toisia oli kartettava kuin ruttoa, sillä kuka tahansa saattoi henkiä kuolemaa. Kaupan kassajono, bussimatka tai lakkiaiset saattoi olla kuolemaksi, halaaminen kuoleman syleily.³

Normaaliajan vääristynyttä unenomaisuutta tulostavoitteineen ja kansanmurhineen voitiin ihmetellä nyt, kun pelko muutti perspektiiviä. Koronakeskeisessä ohjelmavirrassa pysähtynyttä aikaa koetettiin aluksi kelata eteenpäin ikävien aikojen yli, ja sitten kun yli oltiin päästy, voitaisiin jatkaa kohtalon lykkäämistä tekemällä lisää ja nopeammin sitä, mitä ennenkin oli tehty. Seuraava tuotantokausi lupaisi varmaan zombien paluuta ajamaan takaa sellaisia, jotka lamautuivat miettimään liikaa. Pysykö tuttu ja turvallinen voimassa vain toistaiseksi, vain niin kauan kuin sen uskonvaraisuutta ei tullut ajatelleeksi? Perustuiko se siihen, että taloudet ja yksilöt joutuivat paikoillaan pysyäkseen lupaamaan enemmän kuin pystyivät realistisesti tekemään?

Koronaeristysten alussa ihmiset olivat jotenkin eksyksissä. Sen ottaminen vastaan mitä tulee saattoi olla kuitenkin siedettävämpää kuin maaninen pako. Kauhusta muodostuu pakkoajatus, kun sitä torjuu liikaa. Trauma tuhoaa kokemismahdollisuuksia eikä vain niitä tarttumasanoja, joilla trauma kesytettäisiin käsiteltäväksi.⁴

Sanoja voitiin yhä löytää, myös yhteisiä sanoja. Memento mori saattaa jättää jälkeensä ainakin hitusen armahtavaisuutta omaa rajallista itseä ja toisia, yhtä lailla rajallisia ihmisiä kohtaan, sillä kuolemaa ei voi ulkoistaa. Entä jos elämä ei jatkuisikaan? Ja jos se kuitenkin jatkuisi, mitä itse kukin tekisi saamallaan laina-ajalla?

Maaailma oli kolmessakymmennessä vuodessa tullut kuluttajansa ulottuville. Kaikkea sai, ikään kuin välimatkoja ei olisi ollutkaan. Vaikka maailma yhä jakautui valtioihin, markkinat olivat pitkälti yhdentyneet ja työvoima kilpaili globaalisti keskenään.⁵ Kylmän sodan jälkeisen globalisaation riemuvuosikymmenellä amerikkalaiset kulttuuridiagnostikot katsoivat kiinteiden minuuksien liudentuvan avoimiksi järjestelmiksi. Ajassa jatkuva identiteetti oli kuulemma muuttunut horisontaaliseksi: minuus oli senhetkisten yhteyksien leikkauspiste, eikä menneisyys painanut.⁶ Verkostotalous ohut-

tuotantoineen löysi vastineensa ajatuksesta, että ihminen voi muuttua suoraan informaatiohyönteidenä mukaan. Joustavat persoonat joustivat paitsi työmarkkinoilla myös identiteetiltään.

Maailman avautuminen ei ollut vain liberaalin maailmanjärjestelmän amerikkalaisten edunnauttijoiden propagandaa. Halpalennot ja Aasian uusi keskiluokka olivat ruuhkauttaneet vanhat kulttuurimatkailun kohteet, ja turismi työnsi lonkeronsa Antarktikselle asti. Suosituimpien kohteiden asukkaat kokivat olevansa töissä ympärivuorokautisessa ulkomuseossa.⁷

Maailman omaksi syleilemisen mentaliteettia voi tarkastella parodisuudessaan realistisesta Kevin Kwanin romaanista *Ökyrikkaat aasialaiset* (2019), jossa reittilennot ensimmäisessäkin luokassa luokiteltiin rahvaanomaisiksi – jopa Emirates-lentoyhtiön yksityishyönteissä – ja gourmet-ravintoloiden sijasta oli tietysti syötävä yksityisklubeilla. Räätelöityjen autojen, kartanoiden, penthouse-huoneistojen ja couture-vaatteiden paraati marssi sielunmaiseman halki, jossa lasketaan seurapiiriläisten statusarvoa ja solmitaan naimakaupoilla sukuliittoja. Karkean kvantifoinnin jälkeen persoonallisen pörssiarvon ratkaisivat sukujuurten pituus ja hienostunut maku. Nousukkuuden kuvaus loihti esiin väsymystä, kertaalleen jo nähdyn tunnelmaa: eivätkö nuokaan uudet ihmiset olleet muuta keksineet kuin lisää samaa? Aasian mukaantulo kapitalismiin oli suurentanut lähinnä mittasuhteita. Ulkokiinalaisten seurapiirissä muutama sata miljoonaa juania löytyi kaikilta, Manner-Kiinan rahakkaat erottautuivat omistamalla muutamia miljardeja. Korona-aikana luettuna Washingtonin konsensuksen aikainen iloinen maailmanvalloitus ulkokiinalaisten verkostossa vaikutti mailleen menneen ajan kuvaukselta, vaikka varallisuuserot eivät suinkaan olleet pienentymässä.

Korona levisi Wuhanista nopeasti ympäri maailmaa juuri siksi, että se oli moderni metropoli täynnä muualta muuttanutta väestöä, joka kiinalaiseksi uudeksi vuodeksi matkusti lomille.⁸ Hongkongissa viruksen neljäs aalto kuritti rikkaiden seurapiirirouvien piiriä, kun leidit saivat tartuntoja eksklusiivisissa tanssiklubeissaan, nuorilta tanssinopettajiltaan.⁹

Lontoo, virallisen finanssitalouden ja veroperatiisitalouden solmu ja uusrikkaiden kakkosasunto- ja shoppailupaikka, hiljeni niin, että taksien hautausmaat levisivät.¹⁰ New Yorkissa hienojen ravintoloiden kokit joutuivat työttömiksi.¹¹ Maailman fantasiapäätkaupungin veto-voima oli perustunut viihdetarjontaan, shoppailuun ja katuelämään, mutta nyt jouduttiin vain nukkumaan ahtaissa kodeissa.¹² Kaksoistornien paikalle pystetty World Trade Center uhkasi jäädä puoleksi tyhjilleen toimistovuokralaisten siirtyessä etätöhyön.¹³

Singaporen, Aasian rahaliikenteen, ulkokiinalaisten uusrikkaiden ja kaupan solmukohdan, lentoasemalta oli päivittäin lähtenyt 400 lentoa ulkomaille. Korona-aikana se oli hiljainen.¹⁴ Lontoon Heathrow'n läpikulku väheni huhtikuussa 2020 97 %.¹⁵ Juuri matkustajaliikenteen kasvu lähes 900-kertaiseksi aikavälillä 1750–2000 luonnehti teollista edistystä sen alkajamaassa, Britanniassa.¹⁶ Halpalentojen ansiosta 1990–2019 ulkomailta käyminen kolminkertautui¹⁷. Korona-aika vähensi kansainvälisten lentoreittien määrää kolmella viidenneksellä, Euroopan sisällä kolmella neljänneksellä, samoin Kiinasta ulkomaille suuntautuvista lennoista.¹⁸ Euroopan lentoasemien velkataakka kasvoi koronakriisissä 200 prosenttia, ja lähes kaikki lennonvarmistusyhtiöt saneerasivat väkeään.¹⁹ Maailman turismijärjestön UNWTO:n mukaan kansainvälinen matkailu supistui vuonna 2020 73 % vuoden 2019 tasosta, vuoden 2021 ensimmäisellä neljänneksellä se supistui vielä 85 %.²⁰

Helsinki-Vantaan lentoasema, jota laajennetaan 30 miljoonaa matkustajaa varten vuodeksi 2030, teki irtisanomisten osalta Suomen ennätyksen. Jos ”portti Euroopan ja Aasian välillä” ehtisi sulkeutua, Suomesta ei pian lennettäisi Eurooppaan. Vantaan kaupungille se oli ”kuin sydän, joka pumppaa verta koko kaupunkiin”. Aviapolis, Suomen toiseksi suurin työpaikkakeskittymä, oli Vantaan ”timantti”. ”Jos sydän pysähtyy, Vantaalle käy huonosti”, varoitti *Helsingin Sanomat*.²¹ Vuonna 2019 Suomen Lappiin oli saapunut 1 423 suoraa kansainvälistä lentoa 26 maasta. Toukokuussa 2020 turistimäärä vastasi entistä ruuhka-ajan tuntia.²² Opiskelijoiden kansainvälistyminen vaihto-opiskelun avulla katkesi kuin seinään.²³ Pysy-

minen kotimaassa ”tuhoosi” pitkiin ulkomaanmatkoihin tottuneiden helsinkiläisnuorten kesän: ainoa lohtu oli, että matkoihin ei kesätöiden menetyksen takia olisi ollut varaakaan.²⁴ Koronarajoitusten todellisuudessa joukkomittainen huvimatkaileminen tuntui yhtä käsittämättömältä kuin se oli ollut koko historian ajan, lukuun ottamatta lyhyttä jaksoa 1960-luvulta finanssikriisin jälkeisiin vuosiin. ”Paras olla kiitollinen tehdyistä matkoista ja toivoa, ettei maailma sulkeudu nuoremmilta”, pohti toimittaja Pirkko Kotiranta.²⁵

Kulutuskapitalismi mainosti itseään T-mallin Fordeista ja Volkswagenista lähtien vapaalla liikkumisella, välittömän naapuruston yli yltyväällä valinnanvapaudella.²⁶ Koronarajoitusten aika sitoi ihmiset uudestaan välittömään lähiympäristöön, ja mitä suuremman kulutusvalikon äärellä he asuivat, sitä pienemmäksi heidän elin-tilansa kutistui. Urbanisaatio oli kiihtymistään kiihtynyt viimeiset viisikymmentä vuotta. Maailmassa oli nyt 450 miljoonakaupunkia, ja globaalin etelän osallistuminen maailmantalouteen näkyi liikeneruuhkina. Oli varaa jo hankkia autoja mutta ei vielä rakentaa teitä. Kaupungit lupasivat vapautta verrattuna rahattomaan raadantaan kylissä ja perheissä, mutta vapaa liike alkoi jo jähmettyä. Eteläisen pallonpuoliskon toistuvat sähkökatkot olivat osoittaneet, miten riippuvaisia suuret väestökeskittymät olivat ulkoisista energiapanoksista ja keskitetyistä järjestelmistä.²⁷ Jo espanjantauti iski 1918–1920 voimallisimmin solmukohtiin, tuntosarvialueisiin ja liikkuviin ihmisryhmiin ja väisti pitkään syrjäseutuja.²⁸ Ympäristön kannalta talouden normaalitila merkitsi ylikuormitustilaa.²⁹

Globaalin kapitalismin saavutuksiksi kirjattiin liikkuvuuden lisäksi, että se oli tarjonnut scifi-tasoista ihme-elektroniikkaa kaikkien käyttöön ja nostanut talouden arvoverkostoihin mukaan myös maailman köyhimpiä. Ihmisten elinikä oli alkanut pidentyä myös etelässä ja syntyvyys pienentyä Afrikkaa lukuun ottamatta.³⁰

Toisesta päästä aika oli sen sijaan alkanut lyhentyä. Vaikka tuottavuus oli kasvanut, kiire vaivasi mukana olijoita yhä pahemmin: koskaan ei ollut riittävän valmis vaan aina oli ahnehdittava lisää suorituksia, kuntoa ja kokemuksia pysyäkseen edes paikoillaan. Yhtäkkiä

koronaeristys vähensi ehtimispakkoja. Elämänihanne, jossa rajallisen yksilön täytyi ahtaa CV:hensä ja vapaa-aikaansa rajattomasti suorituksia ja elämyksiä, tuli näkyviin siinä outouden tunteessa, jonka kalenterimerkinnöistään, yksinpä kuntosalirutiinista ja joogaryhmistä riisutut suorittajat nyt joutuivat kokemaan.

Antti Nyleń, kulttuurikonservatiivinen esseisti, tervehti ilolla menon päättymistä koronan alettua: ”Se siitä. Globalisaatiosta, tuho-kapitalismia. Hyvästi, ystävämme!” Hän ennusti kulutusyhteiskunnan katoavan ja ihmisten heräävän ilmastokriisin vaatimaan todellisuuteen: ”– – uskon todella, ettei kukaan ole aidosti sitoutunut maailmaan, jossa Berliiniin voi lennähtää muutamalla kymppilä ja pesukoneen, hampurilaisen tai lasketteluvarusteet ostaa halvalla vaikka neljältä yöllä – pidän täysin varmana, että se haihtuu pois päivän valjetessa.”³¹

Tämä kirja ei ole pandemian kronikka, vaikka se siltä näyttääkin. Pandemia sitoo yhteen ilmiöitä, joita on tavattu käsitellä erillään. Talous näyttäytyy keinona sitoa ahdistusta, jota siihen sisältyvä vertailu itse lietsoo. Tarkastelen maailmantalouden kiihdytysajoa raharuiskeilla, finanssikuplien paisumista ja puhkeilua koronaa edeltäneiltä vuosikymmeniltä koronan muovaamaan ”uuteen normaaliin”. En näe kapitalismin loppua vaan kriisien ja niiden hallintakeinojen pitkäkestoista jatkuvuutta.

Makrotason lisäksi seurailen yksilöllistä tasapainon ylläpitämistä realiteetin pakkojen ja ryhmiä yhdistävien fantasioiden avulla. Käsite erillisestä ja autonomisesta yksilöstä altistaa myös tuskallisemmalle itsetietoisuudelle samalla kun se tarjoaa houkuttelevia vapauksia perinteisistä siteistä. Esimodernina aikana pandemiat johtivat määrittelemään uudestaan suhdetta yksilön ja Jumalan, yksilön ja kanssaihmissen kesken.

Poikkeustila näytti kansallisvaltioiden viimekätisen vallan määrätä myös taloudesta silläkin uhalla, että talouden alistaminen tuhoaisi poikkeustilan julistajatkin. Järjestelmän perusasetuksiinsa palauttanut poikkeustila synnytti myös toiveita pysyvästä uusjaosta sen varassa: autoritaarisesta järjestyksestä elektronisella seurantatekniikalla

entisten rikkauksien turvaksi tai julkisten investointien osuuden kasvattamisesta lamautuneiden yksityisten investointien sijasta yksityistenkin investointien käynnistämiseksi, eikä enää mihin tahansa kohteeseen vaan ilmastonmuutoksen torjuntaan. Velkaa oli tehty ja tehtäisiin vielä lisää, mutta velan käyttöä ja maksurasitus tulisivat kuumentamaan politiikkaa koronan jälkeenkin. Velkaelvytyksen tarina ei kuitenkaan ala Wuhanista.

Piikitetty talous ennen pandemiaa

Pandemian alkupudotus osoitti, ettei talouden kiertokulku perustunut oleviin vaan tuleviksi oletettuihin arvoihin. Osakekurssit kertoivat vielä realisoitumattomista voitoista, joita yhtiön toivottiin tuottavan. Kiinteistöarvot taas nojasivat oletukseen kysynnän enemmyydestä tarjontaan nähden ainakin kasvukeskuksissa.³²

Minervan pöllö lähtee lentoon iltahämärissä. Pandemiaelvytys näytti, kuinka paljon laskennallista odotusarvoa oli ladattu talouteen ja kuinka riippuvaista tuon arvon säilyminen oli keskuspankkien toimista. Kapitalistinen nykytalous leijui kaukana tavaroiden ja palveluiden yläpuolella.

Toisen maailmansodan jälkeinen tasaisen talouskasvun, palkkojen ja tuottavuuden korrelaation, täystyöllisyyden ja hyvinvointivaltioiden aika länsimaissa erottui kultakautena vasta kasvun notkahdettua vuosina 1973–1985 ja päädyttyä jakokiistoihin palkkojen ja pääomatulojen kesken. Tuota kautta oli luonnehtinut pääomaliikkeiden jähmettäminen markkinaheilahtelun tasaamiseksi: pääoma sidottiin kiinteisiin, teollisiin investointeihin ja tuottoa kierrätettiin kysynnäksi palkkojen kautta. Sijoitusraha ei voinut liikkua korko- ja kurssierojen perässä rajojen yli eikä edes pankeista uskaliaisiin investointeihin, vaan kansallisvaltioilla oli vapaus suosia työllisyyttä alijäämäbudjeteilla sijoittajapakoa huomioimatta. Vaikka investointeja ei tuolloinkaan sosialisoitu, teollisia investointeja suosittiin verotuksella ja suurista tuloista maksettiin kovia veroja. Omaisuusarvot eivät lähteneet lentoon mutta velkavipua ja riskisijoituksiakaan ei liioin

juuri tarvittu. Tuloerot kaventuivat. Kultakauden käsite syntyi nostalgialta selvien rajojen ja rakenteiden aikaa kohtaan kaudella, jota luonnehti yhä enemmän tulevaisuuteen sopeutumisen pakko. Kultakauden hyvä työnantaja oli suuri byrokratia, yksityinen markkinajohtajayhtiö tai julkinen sektori. Elämä oli ennustettavaa, pitkälle ajalle suunniteltavaa ja liiankin standardoitua yksilöllisen itseilmaisun näkökulmasta.

Seuraava kausi (kutsukaamme sitä vaikka kansainvälisten pika-sijoitusten ajaksi, jos uusliberalismia pidetään poliittisesti rasitteellisena käsitteenä) erottuu omana kautenaan vasta kriisiytyttyään rahamarkkinoiden luottamuskadossa ja pitkässä stagnaatiossa, josta ennen koronakriisiä vaivoin noustiin ja jonne oltiin jo vajoamassa uudestaan ennen koronalamaa. Finanssiglobalisaation kautta luonnehti pääomaliikkeiden vapautuminen ja säätelyn ajaminen alas: kiinteiden investointien sijasta levoton pääoma vaihteli sijaintiaan. Likviditeettiä tarvittiin, velkavipuja käytettiin ja suuret arvonheilahetket kuuluivat kuvaan. Osake- ja kiinteistöarvot nousivat, kun taas teolliset investoinnit tuottivat entistä vähemmän. Arvon synnytti osakkeen markkinanoteeraus, ja sen yhteys tuottavaan toimintaan heikkeni. Kun nousukautta kannatteli omaisuustulo eikä työtulo – nettiteknologiabuumin aikaa ehkä lukuun ottamatta – tuloerot tietysti kasvoivat. Omistajien luottamusta piti yllä omaisuuserien helppo muuntaminen toiseksi ja yhä enemmän myös halpa keskuspankkikorko. Keskuspankkien takaama luottamus omaisuusarvojen myönteiseen kehitykseen esti pankkipaon käteiseen. Se tarkoitti toistuvia korkoruiskeita.³³

Vapaakauppaa patoava protektionismi ja koronapandemian sulkujen ja työttömyyden lamauttama kysyntä osoittivat osake- ja kiinteistöarvojen horjuvan perustan. Siinä missä koronaan kuolleiksi tilastoitiin myös muista vaivoista kärsineitä, siinä koronašokin tiliin vietiin myös maailmantalouden rakenteellista hivutustautia, arvo-odotusten etääntymistä tarpeiden tyydyttämisestä.

Omaisuusarvojen riippuvuus tuotto-odotuksista enemmän kuin siitä, mitä oli jo tehty tai tehtiin, teki ne alttiiksi tunnelman muu-

toksille. Hayekilainen lamaselitys, rahan halpuuden mahdollistama ylikapasiteetti, sietää rinnallaan keynesiläistä selitystä, kysyntävajetta. Työn hinnan painaminen ja työsuhteiden silppuaminen irtotehtäviksi tekivät työntekijöistä haavoittuvia tulonmenetyksille. Haavoittuvuus oli lisääntynyt myös fyysisen terveyden osalta.

Pääomalle täytyi löytää tuottavaa käyttöä, sillä se ei voinut maata korkoa tuottamattomana varastoissa, rakennuksissa eikä alikapitalisoidussa ihmiselämässä. Reservien minimointi, pääomakierron nopeuttaminen sekä tuotantoketjujen ohentaminen kasvattivat keskinäisiä riippuvuuksia, joiden häiriintyminen näytti niiden laajuuden.

Kiinan joutuminen karanteeniin ja matkustussulkuun keväällä 2020 katkaisi arvoketjut, joissa voittoja tavoiteltiin kokoamalla komponentteja halvan työvoiman ja valvomattomien ympäristönormien maissa. Työnjakoa myös ympäristörasitteiden kantamisessa osoitti, että eristystoimet Kiinassa näyttivät säästävän enemmän ihmishenkiä ilmansaasteilta kuin korona konsanaan ehti tappaa.³⁴

Teollistuminen oli vapauttanut ihmiskunnan malthusilaisesta loukusta kasvattamalla tuottavuutta. Jo varhaiskapitalismissa kasvun moottori hyrräsi: tuottavuus lisääntyi, sijoitukset virtasivat tuotantoon, tavaramuotoisuus valtasi alaa ja työvoima proletarisoitui. Varhaista kapitalismia rajoitti kuitenkin panospula: mistä saada halpaa energiaa, raaka-aineita ja työvoimaa? Amsterdam kukoisti maailmankaupan ja rahaliikenteen keskuksena 1500- ja 1600-luvulla tuodessaan halpaa viljaa, puuta ja energiaa ja polttoturvetta, Englanti siirtyessään kalliista puuhiilestä kotimaiseen kivihiileen. Vuosittain louhitun fossiilisen hiilen määrä oli 20-kertaistunut aikavälillä 1900–2015, ja suurimittaisen kaupan globaalitalous vapaakauppoineen syntyi energianlähteiden epätasaisen jakautumisen vuoksi³⁵. Puuvillan halventuminen oli teollisen tuottavuuden takana ensimmäisessä teollisessa vallankumouksessa. Konetehto kasvoi nopeammin kuin raaka-aineiden saanti, joten voitot laskivat. Kun tuottavuus hiipui, kapitalismin oli laajennuttava alueellisesti ja avattava uusia teknologioita. 2000-luvulla Delhissä myyty T-paita oli saanut intialaisen puuvillan sekaan australialaista, seos oli kehrätty ja valmis-

tettu kankaaksi Vietnamin ja Turkissa, tehty vaatteeksi Portugalissa, myyty norjalaiselle yhtiölle ja laivattu Intiaan, ja kysymyksessä oli vielä yksinkertainen tuotantoketju.³⁶

Historioitsija Ian Morris mittaa sivilisaatioiden edistystä energianottokyvyllä, joka siirtyy sotilaalliseksi voimaksi. 1930-luvulta hiilivetyvetoinen tehoaalustus käytti lyhyessä ajassa vuosisatojen ravintoainekertymän maaperästä, mutta ruoka oli halpaa. Fossiilisia energiataltioita hyödyntävä sivilisaatio saattoi vuosina 1900–2015 kolmikymmenkertaistaa kehittyneissä maissa käytettävissä olevan energian, siitä enemmän kuin puolet käytön hyötysuhdetta parantamalla. Vuodesta 1800 vuoteen 2000 fossiilisten polttoaineiden maailmanlaajuinen louhinta energiana mitaten lähes 900-kertaistui. Haber-Boschin menetelmällä tuotetuilla typpilannoitteilla ruokitaan 1 %:n energiankäyttöpanoksella puolet maailman viljelykasveista, ja ilman typpilannoitteita maailman väestön olisi oltava 40 % pienempi.³⁷ Energianottokyvyn käyttäminen sotilaallisen voiman mittana kertoo jo itsessään, miksi energianottokisaan oli pakko mennä mukaan.³⁸ 1800-luvun alusta 2000-luvun finanssikriisistagnaation aikaan maailman väestö seitsenkertaistui mutta energiankulutus 28-kertaistui. Subsistenssimaataloudesta siirryttiin suurkaupunkien työnjakoon hiileen ja öljyyn varastoitunutta aurinkoenergiaa vapauttamalla.³⁹

Talous ja tuottavuus kasvoivat ottamalla halpaa energiaa ja raaka-aineita luonnosta, siirtämällä väestöä tuottavampiin töihin rahataloudellisessa mielessä ja lopulta kaupallistamalla elämäntilanteita, joita aikaisemmin ei ollut arvotettu rahallisesti. Suuret voitot kootaan silloin, kun työ ja luonto on voitu hyödyntää halpoina tuotantopanoksina. Pääomaliikkeiden globalisaatio tai finanssialisaatio seurasi siitä, ettei tuottavia kohteita löytynyt länsimaista tarpeeksi ja mukaan avattiin uutta halpaa luontoa ja puoli-ilmaista työvoimaa. Jotta tuottavuus yhdellä alueella tai alalla kasvaisi, muiden alueiden täytyy antaa halpoja tuotantopanoksia. Amerikkalaista perhevilljelmää 1800-luvun jälkipuoliskolla sanottiin halpatyövoimaratkaisuksi maailman ruokkimiseen vientivehnällä ja -lihalla. Työvoimaa irtosi teollisuus-

teen maataloudesta toisen maailmansodan jälkeen kaikkialla Euroopassa, myös Suomessa. Suomalainen asutustila tuotti metsäyhtiöille aina läsnä olevaa korjuutyövoimaa, joka savottojen välillä eli luontais-taloudessa.

Polttomoottori merkitsi modernia vapautumista fyysisestä raadannasta ja paikan rajoista, historian edistystä. Moottorisaha, traktori ja metsäkoneet vapauttivat miehen ja hevosen rämpimästä umpi-hangessa myös Suomessa. Toinen teollinen vallankumous kemian- ja sähkötekniikkoineen nosti energiankulutuksen henkeä kohti huipuunsa lukuun ottamatta sotien välisen ajan notkahdusta. Pahimmin fossiilista energiaa käyttivät hyvät vuodet 1950–1970, sitten kulutus alkoi öljykriisin jälkeen laskea kohti vuoden 1880 tasoa. Nopea talouskasvu korreloi suoraan energiankäyttöön; vasta jälkiteollisessa palveluyhteiskunnassa talouskasvu irtautuu energiankulutuksen lisäämisestä. Toinen teollinen vallankumous helpotti elämää sähköisillä kodinkoneilla. Vasta sen jälkeen energiankäytön rajahyöty pienenee. Sähköistetty kotitalous tuli länsimaisten elintason mitaksi, jonka itämaatkin sittemmin ottivat mittapuukseen.

Öljy depolitisoi eriyttämällä tuotannon jakelusta ja kulutuksesta ei-suvereeneihin Keski-idän valtioihin, joissa ei voitu lakkoilla. Depolitisoinnin ehtona länsimaissa oli eksponentiaalinen talouskasvu, jakovara, jolla jakokiistat vältettiin. Bretton Woods -ajan kansainvälinen talousjärjestelmä nojasi paitsi kulta- myös öljykantaan. Polttoainekauppaa käytiin dollareilla angloamerikkalaisen öljykartellin hallitsevan aseman takia. Siksi öljykriisi horjutti koko järjestelmää. Korkeiden tendenssimäinen laskeminen 1980-luvulta lähtien on pitänyt niukentuvankin öljyn halpana.⁴⁰ Ekologi Andreas Malmin mukaan kapitalismin ansioksi luettu kasvutalous parin viime vuosisadan aikana perustui yksinomaan kertaluontoisen resurssin, hiilienergian, käyttöön.⁴¹ Malmin analyysi pätee lähinnä teollisuuden infrastruktuurin rakentamisen kauteen.

Sähkö- ja kemiavetoinen vaihe teollisessa vallankumouksessa 1800-luvun lopulta 1960-luvulle oli kasvattanut teknistä tuottavuutta.⁴² Se tuotti tasaista talouskasvua, jonka hedelmät levisivät länsi-

maissa entistä tasaisemmin. Toisen maailmansodan jälkeisellä kulta-kaudella USA:ssa tai Länsi-Saksassa vuosina 1950–1973 talouskasvu ja teknisen tuottavuuden kasvu kertautuivat palkkoissa. Kun massa-tuotanto tuli toisen maailmansodan jälkeen Eurooppaan, päästiin vuosikymmeniä neljän prosentin talouskasvuun ja hyvään työllisyyteen. Töissä oli 1960-luvulta lähtien suuria ikäluokkia, jolloin huoltosuhde ei tuottanut vaikeuksia vaan julkiset palvelut ja työeläkejärjestelmät rakennettiin laadukkaiksi.

Länsimaissa toisen maailmansodan jälkeen yleistynyt työmarkkinakansalaisuus tarkoitti sitä, että työsuhde sisälsi myös eläkkeen, sosiaaliturvan ja terveydenhoidon sekä turvatakeet työttömyyden kaltaisia markkinariskejä vastaan. Maataloustuet pitivät yllä maanviljelyä elämäntapana kysymättä, kannattiko se maailmanlaajuisessa työnjaossa. Samalla lailla työntekijä sai työsuhteen kautta kansalaisosinkona muutakin kuin maailmanmarkkinoilla kilpailutetun yksilöllisen marginaalituottavuudensa verran: palkkatyöllä liitettiin yhteiskuntaan. Suomessa palkkatyöntekijöiden aseman vankistuminen tapahtui viiveellä, joten vastaava kulta-aika voidaan haarukoida välille 1960–1990, jolloin etenkin alempien tulonsaajadesiilien asema parani.⁴³ Palkkatyöstä tuli myös niin vahva identiteetin perusta, että sen merkitys ihmisarvon takaajana on vain kasvanut työn kysynnän vähetessä. USA:ssa mediaanituntikorvaus jäi jälkeen tuottavuuden kasvusta 1970-luvulta lähtien, ja se asetti trendin koko maailman palkkapolarisaatiolle ja työsuhteiden osittaiselle rapautumiselle keikkasilpuksi vailla sosiaaliturvaa.⁴⁴

Voittojen kiertämistä palkkojen kautta kysynnäksi ja siitä edelleen investoinneksi alkoivat haitata voittojen pieneneminen ja investointien kannattamattomuus.⁴⁵ USA:ssa uudet investoinnit tehtiin vanhojen, järjestäytyneiden teollisuusbyrokratioiden ulkopuolelle säätelemättömiin aurinkovyöhykkeen osavaltioihin tai Eurooppaan. Eurodollarimarkkinoiden synty yhdessä USA:n yhä tuottamattomamman veroelvytyksen kanssa pakotti nostamaan ohjaukorkoa kultakauden tapaan sekä dollarien houkuttelemiseksi takaisin että inflaation ehkäisemiseksi. Sijoittajat pystyivät jälleen rajoittamaan

tulonsiirtoja ja hyvinvointivaltiota likviditeettipreferenssillään.⁴⁶ Pudotuspeli kiristyi toisen globalisaation aikana etenkin niiden tuotteiden osalta, joiden valmistus toisen maailmansodan jälkeisellä rajattujen pääomaliikkeiden kaudella oli tuottanut keskiluokkaisen aseman länsimaisille työntekijöille: kestokulutustavarat, elektroniikka ja kulkuneuvot.⁴⁷

Ylikapasiteettikriisiä lääkittiin laajentamalla markkinoita, halventamalla työtä kehittyvien maiden halpatyövoimalla tai korvaamalla sitä koneilla sekä kaupallistamalla uusia elämänalueita, esimerkiksi terveys-, koulutus- ja turvallisuuspalveluita. Vanhojen teollisuusmaiden talouksien laajentuminen vuosina 1945–1973 oli ehkä ollut historiallinen poikkeus, ei kehittyneen yhteiskunnan yleispätevä malli, josta poikkeaminen merkitsisi kapitalismin ”kriisiä”. Ylikapasiteettikriisi on vaivannut maailmantaloutta 1970-luvulta lähtien, vaikka vanhojen alojen kaatumisen ja uusien nousu, palkkojen halventaminen ja globaali laajeneminen (alkuperäinen kasautuminen) loivat myös aitoa kasvua vuosina 1982–1997. Kestokulutushyödykkeet, lähinnä elektroniikka, halpenivat 1990-luvun puolivälistä lähtien. Kiinan ylikapasiteetti ulottui terästuotannosta televisiotuotantoon, ja jo vuonna 2009 USA:n kiinteästä pääomasta oli kolmasosa käyttämättä, työvoimasta 17 %. Työvoiman, pääomien ja tuotantokapasiteetin ylitarjonnan sekä palkkojen jälkeenjäämisen takia turvallisten sijoitusten negatiivinen reaalikorko ja halvan keskuspankkirahan tulva eivät enää 2000-luvulla riittäneet käynnistämään investointien, kysynnän ja vaurastumisen sykliä: käsillä oli tarjontataloustieteen painajainen.⁴⁸

Yhdysvaltojen keskuspankin tappokorko 1970-luvun lopussa uhraasi keynesiläisen täystyöllisyystavoitteen ja kysynnän elvyttämisen inflaation vastustamiselle, työntekijöiden tinkimisvara heikkeni, ammattiyhdistysliike menetti valtansa ja palkat alkoivat USA:ssa jäädä jälkeen tuottavuuskehityksestä. Globaali etelä alistettiin velkojien kuriin. 1980-luvun alussa korot USA:ssa kävivät 20 %:ssa mutta myös inflaatio pieneni 3–4 %:iin. Oli alkanut ”suuren maltin aika”, niin kuin sitä sittemmin luonnehtivat keskuspankin peräkkäiset pääjohtajat Alan Greenspan ja Ben Bernanke: se tarkoitti hintavakautta ja

ennakoivaa toimintaympäristöä sijoittajille. Palkat eivät nousseet aiheuttamaan inflaatiota – ainoa sallittu inflaatio oli osake- ja kiinteistöarvojen jatkuva nousu. Kehittyvissä maissa syntyi velkakriisejä ja niiden ratkaisuksi tarjottiin säästö- ja leikkauskuureja. Kun olemassaolon taistelu koveni, poliittisille vaihtoehdoille ei enää ollut aikaa.⁴⁹ Markkinarahan liikkeet määräisivät sallitun talouspolitiikan rajat.

Markkinarahan maailmanmarkkinat syntyivät keskuspankkien säätelykorkoramarkkinoiden rinnalle jo euro- ja öljydollareista sekä yritysten kassavarantojen lainaamisesta toisen yrityksen likviditeetiksi, samoin rahan kansainvälinen tarjontapaine. Ulkomaisen lainanoton vapauttaminen vuosina 1985–1992 vain sinetöi suunnan.⁵⁰ Bretton Woods -järjestelmän idea oli ollut valuuttakurssien jähmettäminen dollari kiinnityksellä ja kansallisen talouspolitiikan vapaus. Pääomaliikkeitä rajoittamalla voitiin suosia työllisyyttä ja rakentaa sosiaaliturvaa vailla pääomapaon pelkoa⁵¹. Uusliberaalien mielestä exit-oikeuden vieminen omistajilta loukkasi länsimaisen järjestelmän peruseriaatteita. Toisin kuin kultakannassa, mikään ei estänyt ekspansivista talouspolitiikkaa, inflaatiota ja devalvaatioita.⁵²

Ylikansalliset pääomaliikkeet sitä vastoin estivät poliitikkoja hemmottelemasta äänestäjiä veroja keräämällä ja velkaa tekemällä. Kultakannan kannatus väistyi uusliberaalien ekonomistienkin keskuudesta ja antoi 1960-luvulla tilaa liikkuvien valuuttakurssien politiikalle. Yhdistettynä pääomaliikkeiden vapauttamiseen kansainväliset valuuttamarkkinat pitäisivät kyllä huolta markkinakurista ja pakottaisivat sekä palkkamalttiin että säästäväisyyteen julkisella sektorilla. Devalvaatioita ei voitu enää käyttää helppona väistöliikkeenä palkkojen ja julkisten palveluiden leikkaamisesta. Taloushistorioitsija Barry Eichengreenin mukaan (1996) kultakanta saattoi toimia vain rajoitettujen äänioikeuksien, heikkojen ammattiyhdistysliikkeiden ja työväenpuolueiden sekä vapaasti liikkuvien hintojen ja palkkojen maailmassa. Uusliberalismin kriitikot ovat nähneet pääomaliikkeiden vapauttamisessa ja liikkuvissa kursseissa kansallisten demokraatioiden heikkenemisen ja spekulatiivisen turbokapitalismin ehdon. Verokilpailu alkoi lieventää pääoma- ja yhteisöverotusta, samoin kas-

vattaa tulo- ja varallisuuseroja. Pääomaliikkeiden maailmanlaajuinen vapauttaminen sai vauhtia USA:n inflaationhoidosta ja korkopolitiikasta.⁵³ Bretton Woodsin jälkeisessä maailmassa korot ja kurssit heiluivat ja vaihtelua koetettiin rajata valuuttaputkiin ja -käärmeisiin.⁵⁴ Suomen 1990-luvun vaihtotaseongelmiin ja lamaan osaltaan johtanut kovan markan fiksaatio tähtäsi kilpailukyvyn vakauttamiseen ilman devalvaatioiden ja inflaatioiden sykliä.⁵⁵

Enää vastakkain eivät asettuneet huomisen vaurastuminen investoimalla ja tämän päivän kulutus. Teollisen kapasiteetin, työvoiman ja pääoman ylitarjonta johti teollisuustavaroiden halpenemiseen, alityöllisyyteen ja pääomien dumppaamiseen ulkomaisiin sijoituksiin. Kun yritysrahoitusta oli vuosikymmeniksi tarjolla nollakorolla, osakearvot pysyivät korkealla mutta osakkeiden tuotto heikkona – ellei sitten yritys investointi-ideoiden puuttuessa jakanut tuottojaan osinkoina pois.⁵⁶ Se ei haitannut menoa finanssimarkkinoilla. Varallisuuden luominen alkoi polkea paikallaan vuosina 1996–1997, kun taas osakearvot New Yorkin pörssissä nousivat edelleen (yritysten voitot verojen jälkeen vs. pörssi-indeksi) Tavaroiden sijasta kannattavaa kauppaa käytiin yhä enemmän finanssituotteilla. Spekulointi kursseilla ja koroilla teki lainoista kuumen pörssituotteen.⁵⁷

Vihamieliset yritysvaltauksset jalostivat jo tehtyjä omaisuuksia: yrityksen hyvät osat myytiin ja raato lastattiin luotoilla, jotka alun perin olivat mahdollistaneet valtauksen. Osakasarpaine iski pörssiyrityksiin – ei enää esiintynyt laiskaa, pitkää rahaa eikä organisaation säilyminen ollut itsetarkoitus. Kaikki oli kaupan, ja korkoerot sijoitukselle ratkaisivat, mitä tapahtui. Ennen 1980-lukua osakemarkkinat olivat olleet tapahtumaköyhiä myös USA:ssa, raaka-aineet vain omassa markkinalokerossaan vaihdettuja, asunnot halpoja ja niiden kysyntä vakaata. Liikkuvat kurssit, pankeista irtautuva rahaliikenne ja finanssialan nousu teollisuuden kustannuksella tuottivat osake-, kiinteistö- ja raaka-ainekuplia.

Toisen globalisaation hittituotteeksi muodostuivat finanssi-instrumentit, ja rahoitussektorin osuus kasvoi teollisuuden kustannuksella. Valuuttariskiä vähentävät osto- ja myyntioptiot tulivat

muotiin Chicagon futuurikaupassa, kun USA lakkasi estelemästä kuumen rahan liikkeitä, irtautui kullasta ja tuli luoneeksi kansainvälisen uskonvaraisen rahan markkinan.⁵⁸ Finanssi-instrumentit olivat alkuaan pelkkiä työkaluja, joilla riskejä hallittiin ja jaettiin enustamattomissa oloissa. Ne ymmärrettiin välttämättömiksi myös säätelystä vapaiden markkinoiden itsesäätoisen vakausmekanismin välineinä⁵⁹. Vaikka rahan kyky synnyttää rahaa tuntui keskiajalla pirun keksinnöltä, myös keskiajan ulkomaankaupan maksuliikenteessä, vekselikaupassa, pyritettiin kymmenkertaista vekselimäärää suhteessa metallirahamäärään, johon ne perustuivat. Rahan maksuksiottaja lykkäsi tarpeentyydytystään ja myönsi tällöin luoton. Samalla hänelle kertyi varallisuutta. Taloudessa toisen luotto oli toisen saatava, siis omaisuutta. Keskiajan kauppaverkostoissa maineenhallinta merkitsi enemmän kuin valtiolliset sanktiot: epäluotettavaksi osoittautunut suljettiin pois ansaintamahdollisuuksista.⁶⁰

Ongelmaksi nuo kaupanvarmistusinstrumentit muodostuivat, jos niiden suhde tuottavaan toimintaan ja sen myötä luoton takaisin saamiseen heikkeni. Kauppaa voitiin käydä pelkillä vedonlyönneillä hinta- ja osakearvokehityksestä. Malliesimerkistä kävi kalifornialainen energia- ja kaapeliyhtiö Enron, joka pystyi näyttämään voittoa ja vetämään sijoituksia käymällä kauppaa käytännössä itsensä kanssa ja kirjaamaan oletukset tulevista markkinahinnoista jo todelliseksi varallisuudeksi. IT-buumin loppu vuosituhannen vaihteessa tarkoitti, että sijoittajille valkeni osakkeiden yliarvostus yhtiöiden voittoihin nähden. Ylikapasiteettikriisi ja finanssitalouden suhteeton kasvu kulkivat käsi kädessä. Osake- ja kiinteistöarvojen kasvu alkoi korvata investointeja ja tuotantoa. Huomio siirtyi talouden fundamentteista vertailuarvojen maailmaan, jossa kaikki riippui siitä, mitä odottajat odottivat toistensa odottavan. Turboinstrumentit – johdannaiset ja optiot – tuottivat suhteettoman arvonnousun, kunnes vuonna 2006 alkanut kiinteistökuplan puhkeaminen veti osakkeet ja raaka-aineet syöksyyn. Hienot turboahtimet eivät enää tahkonneet voittoa niin kuin buumin aikana: kun pankkien vakavaraisuutta lisättiin ja velkavipua pienennettiin, talous vetäytyi kohti kutistuvaa reaalityä.

Järjestelmä osoittautui pyramidihuijaukseksi, kun rahalle ei löytynyt katetta. Pienikin koronnosto huojuutti järjestelmää, ja kriiseissä huonon rahan perään oli syydettävä hyvää.

Viitekoron kallistuminen ja korkokilpailu tallettajista olivat 1980-luvulla ajaneet pitkäaikaisia luottoja antaneet säästöpankit kriisiin USA:ssa. Se ratkaistiin vapauttamalla kaikki pankit spekuloimaan: investointipankkien avulla asuntoluotot paketoitiin arvopapereiksi ja myytiin takaisin säästöpankeille – tappiot peitettiin. Rahoittaja Michael Milkenin kehittelemät korkeatuottoiset junk bondit käärivät huonon tai muuten aliarvostetun yrityksen kalliskorkoiset lainat houkuttelevaksi tuotteeksi.

Investointien ja kysynnän pienentymisestä huolimatta finanssikuplaan saatiin pumpattua lisää arvoa luomalla rahaa. Satokaupassa käytetyt johdannaiset levisivät korkoihin ja jopa osakekursseihin. General Electricin rahoitusosasto vastasi kahdesta viidenneksestä yhtiön liikevaihdosta vuonna 2013. Kun arvopaperi vaihtui toiseen, ei tuotettu mitään. Velkavipuisessa sijoitustoiminnassa voitiin tavoitella jättipottia pikkurahalla. Hinnan ennustettavuutta luoneista derivatiiveista tulikin hintaheilahtelun aiheuttajia, ja heilahtelua vastaan vastaan pankit myivät vakuutuksia.

Vuoden 1987 pörssiromahduksesta, Aasian talouskriisistä (1997–1998) ja IT-kuplan puhkeamisesta (2000) lähtien rahan arvon haihtumista lykättiin keskuspankkielvytyksellä. Valtioiden ja keskuspankkien tehtäväksi tuli toimia turvaverkkona sijoittajille ja lainoittajille, kun osake- ja kiinteistökuplat puhkesivat. Jo USA:n säästöpankkikriisi 1980-luvulla oli syönyt 2 % USA:n bkt:sta. Osakevälittäjät oppivat, että viime kädessä keskuspankki tulisi takaamaan omaisuusarvojen pysyvyyden halvalla lainarahalla. 2000-luvun nousukausi perustui ennen muuta osake- ja asuntoarvojen luotettavaan nousuun, jonka turvin velkaisetkin kuluttajat kuluttivat ja pyörittivät sinänsä todellista kaupan kasvua todellisilla hyödykkeillä.⁶¹

Valtiot eivät hiipuneet pois yksityistä yritteliäisyyttä haittaamasta, vaan niitä tarvittiin entistä enemmän sen turvaamiseen. Niiden toimiala oli muuttunut yhteiskuntien vakauttamisesta voittojen var-

mistamiseen. Rahan ja sen johdannaisten uskottavuus perustuu muuhunkin kuin taloudelliseen tuottoon: instituutioiden uskottavuuteen. Korona-ajan talouskriisissä valtioiden säätelykyky tai sen heikkous korostui. Tasa-arvoisempi resurssien jako, toimiva hallinto, vähäisempi korruptio ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen näyttivät vähentävän koronakoettelemuksen ankaruutta.⁶²

Uskonvarainen raha edellyttää uskottavia valtioita. Englannin pankki syntyi 1600-luvun lopulla liikemiesten lainaamasta peruspääomasta, jolle kruunu takasi korot ja joka peri luotoistaan korkoa. Rahan uskottavuus oli sidoksissa Britannian sotilaalliseen mahtiin ja siihen, että veronmaksajat saattoivat sodassa verottaa itse itsensä, jolloin kapitalistinen Britannia selvisi sotarasituksista paremmin kuin itsevaltaiset maat, joissa veroja vastaan kapinoitiin. Napoleonin sotien aikana punta piti arvonsa ankkuroitumatta kultaan. Näiden sotien loppuessa valtionvelan suhde bruttokansantuotteeseen oli 220 %, mutta sijoittajat luottivat velan takaisinmaksuun. Sotavelan maksoi korkoineen varakkaille lainanantajille regressiivisesti verotettu kansa, joka kuitenkin kävi levottomaksi ja alkoi vaatia äänioikeutta. Niin kauan kuin Britannia hallitsi maailman rahamarkkinoita, vakuuksia ei vaadittu. Vuonna 1914 Britannia oli maailman rahavirtojen keskus vaikka ei enää johtava teollisuusvaltio. Kultaa oli Englannin pankissa vain 35:s osa setelimäärästä.⁶³

Aika ajoin usko lupauksiin on pettänyt. Koronakriisin aikaiset kurssiheilahdukset ja kullan hinnannousu ilmaisevat sitä. Saksassa hamstrattiin finanssikriisin jälkeen kultaa enemmän kuin Ranskassa tai Britanniassa. Inflaatio oli ollut ennen finanssikriisiä saksalaisten ykköspelko: vakavan sairauden tai vanhainkodin kauhutkin ovat väistyneet taaemmas. Saksalaisten inflaatiokammo vuosilta 1923 ja 1948 johti vuoden 2008 finanssikriisin jälkeen deflaatioon ja pelättyihin omaisuusarvojen menetyksiin. Deflaatio saattoi jatkua pitkäänkin. Vuosina 1873–1896 maailmantalouden stagnaatiossa voitot laskivat ja halpakorkoinen luottokin näyttäytyi kalliina. Myös palkat laskivat, tosin eivät yhtä paljon kuin viljan hinta. Rahan määrä pienee kriisitunnelmassa, kun pankit vaativat luottojaan takaisin eivätkä

myönnä uusia. Näin kävi vuoden 1929 pörssiromahdusta seuranneessa lamassa: raha vetäytyi siinä pelossa, etteivät luotonsaajat pystyisi maksamaan velkojaan.

Sitä vastoin inflaation odotuksessa kannattaa ottaa luottoa. Jos luotolle löytyy tuottavaa käyttöä, tavaramäärä lisääntyy samassa suhteessa eikä hyperinflaatiota tule. Bretton Woods -järjestelmän aikainen yhteiskuntasopimus vakautti palkat ja hinnat niin, että länsimaissa saattoi aikavälillä 1950–2012 olla 4,4–9,5-kertainen kuluttajahintainflaatio palkkojen ja hintojen noustessa tasatahtia. Samanlaisen nousukierteeseen ei päästy enää finanssitalouden aikana.⁶⁴ Arvokehitys eriytyi tuotannosta vuodesta 1982 lähtien: osakearvot perustuivat markkinaodotuksiin eivätkä yhtiöiden näyttöihin pääoman tuottavasta käyttämisestä. Yritysvaltauksset velkavivulla ja valtausten silppuaminen markkinoille tuottivat parhaiten. Teollisten investointien arvo pieneni samaan aikaan kun osakemarkkinat alkoivat kivuta nopeasti. Koska rahaa tehtiin rahalla, työtä tekevä keskiluokka korvautui työtä tekevällä köyhälistöllä. USA:ssa kulutettiin luotolla eikä palkalla. USA:n liittovaltion velkaannutti rahan virtaminen hyvää korkoa maksaviin joukkovelkakirjoihin ja niiden korkotason alentumisen jälkeen osakkeisiin. Velkaantuminen oli joko yksinkertaisesti entistä kannattavampaa – tai entistä pakollisempaa pinnalla pysymiseksi. Velkataloudessa ratkaisi omaisuuserien nopea realisoitavuus, jolloin kuvitelmiin ja todellisuuden raja hämärtyi postmodernina pidetyllä tavalla. IT-buumin aikana 1997–2000 todellisuus näytti seuraavankin odotuksia tuottavuuskehityksestä, mutta jäi välvaiheeksi omaisuuksien markkina-arvoihin ja niiden nopeaan realisoitavuuteen perustuvassa taloudessa: nettiyhtiöihin virtasi suhteettomasti pääomaa verrattuna niiden voittoihin.⁶⁵

Osakearvot ylittivät vuonna 1980 maailman tuotannon vain 1,2-kertaisesti, ennen finanssikriisiä vuonna 2007 jo 4,4-kertaisesti. Tälle ”varallisuudelle” ei enää löydetty voittoa tuottavaa käyttöä. Jos finanssivarallisuus kasvoi nopeammin kuin bruttokansantuote, odotettavissa oli romahdus ennemmin tai myöhemmin.⁶⁶ RBS, Deutsche Bank ja BNP olivat jo emämaansa bkt:n kokoisia; Irlannin pankki-

vastuut kattoivat 700 % bkt:sta.⁶⁷ Saksa oli dumpannut kauppataaseensa ylijäämän luototuksena etelän maiden kulutuskysynnäksi, mikä altisti pankit velkojen maksamatta jäämiselle.⁶⁸ Saksan ulkomaiset sijoitukset vuosina 1999–2019 tuottivat tappiota 30 %. Varat olisi kannattanut käyttää kotimaisiin investointeihin ja kulutukseen eikä Kreikan valtionlainaan tai USA:n asuntoarvopapereihin.⁶⁹ Hurjia vientivoittoja takonut teollisuus lakkasi luomasta uutta, kun infrastruktuuri jäi uusimatta eikä tutkimukseen ja koulutukseen panostettu.⁷⁰ Arvopaperien kallistuminen ja velkavetoisuus ennakoivat rahoituskriisejä. Maailmantaloudessa pyörii paljon enemmän rahaa kuin pelkkä tavaroiden ja palveluiden kaupan arvo. Vuosina 2010–2020 finanssivarallisuuden kasvun oli määrä olla jo kymmenkertainen suhteessa tavaroiden ja palveluiden tuotantoon.⁷¹

Ordoliberaali ekonomisti Hans-Werner Sinn luonnehtii 2000-luvun pitkää finanssi-/koronakriisiä velkavivutetun talouden voittomahdollisuuksien ja riskien epäsymmetrialla. Pankit ja asuntosijoittajat ajautuivat spekulatiivisiin sijoituksiin pienellä omavastuulla ja oheiskärsijöiden suurella vastuulla. Osakeyhtiön rajoitetun vastuun periaatetta venytettiin äärimmilleen.⁷²

Pankit pystyvät teoriassa maksamaan ottolainauksensa eli talletukset takaisin säästäjälle, jos ne saavat toisilta pankeilta lyhyttä rahaa yön yli. Jos pankkien välinen luottamus horjuu, lyhyt raha kallistuu suhteessa pitkien luottojen korkoon tai lyhyen rahat markkinat ehtyvät joltakin pankilta kokonaan, alullaan voi olla finanssijärjestelmän kriisi.

Rahoituskriiseissä ratkaisevaksi nousee lyhyiden luottojen suuri osuus, jolloin ulkoinen shokki romahdutti järjestelmän. Pitkät sijoitukset rahoitetaan lyhyillä talletuksilla, jolloin luottamuspula ja pankkipako ajavat järjestelmän vaikeuksiin. Jos sijoittajat epäilevät velallisansa velanhoidokykyä, he jo toteuttavat ennusteensa: rahoitus ehtyy ja velanmaksukyky romahtaa. Riskittömistä omaisuuseristä tulee riskillisiä.⁷³

Finanssitalouden tutkijat Amir Sufi ja Atif Mian ovat kiinnittäneet huomiota kotitalouksien ylivelkaantumiseen: kulutusta on